

Nkrumah, ez a szélsőséges törzsi vezér is, szerencsére, régen megbukott. A város főterét is nyilván átnevezték már; és ennek, könnyen lehet, az én utcanévem is áldozatul esett...”

*

Az interjút, melyből itt szerkesztett részleteket adok közre, eredetileg az 1956-os Magyar Forradalom Történetének Dokumentációs és Kutató Intézete Oral History Archivuma megbízásából készítettem 2001 őszén, két ülésben, Huszár László londoni otthonában. Kérdéseimet elhagytam, a válaszokat tematikusan újra rendeztem, főként az '56 előtti s a korai emigránsévek emlékeiből válogatva. Az interjú teljes szövege hangzó és írott változatban egyaránt szabadon kutatható, archiválási száma: 748.

„NEM AZ A FONTOS, KI MIBEN HISZ, HANEM, HOGY KELL-E FÉLNI TŐLE...”

Huszár László építész emlékeiből

Közreadja Nóvé Béla

(Család, gyermekkor)

Apai ágon nagyjából az ükszüőlőig tudok visszamenni, mert véletlenül fennmaradt az ükapámék házassági levele. Ő valamikor 1800 körül született, és 1880 táján halt meg, tehát elég szép kort ért meg, bár alig tudok róla többet, mint a nevét, ami még nem Huszár, hanem Holtzweber volt. Az ő fia még Julius Holtzweberként született, és csak mire megnősült, lett Huszár Gyula, már az 1848-as időkben. A Holtzweber név első hallásra inkább német, mint zsidó származást sejtet, bár az én őseim nyilván zsidók voltak, s ameddig az iratok visszavezetnek, mind Magyarországon születtek. Ez a Holtzweber ükapám például Jászberényben. A fia, Gyula, már a budai katolikus gimnáziumba járt, onnan állt be honvédeknek 1848-ban, közvetlenül az érettségi előtt, alig tizenhét évesen. Az ő fia, az én nagypám, állatorvos lett, előbb Kassán, majd Kiskunhalason. Fényképem is maradt róla a MAGYARORSZÁG VÁRMEGYÉI ÉS VÁROSAI című millenniumi albumban; ott áll ő is zsinóros mentében egy ünnepi tablóképen, mint Huszár Henrik kassai főállatorvos. Nyolcvannégy évesen Auschwitzban végezte, a két nagynénimmel együtt.

Édesapám, Huszár Antal a bátyjával együtt a halasi református gimnáziumban nevelkedett, később mindkettő neves orvos lett. A nagybátyám Pesterzsébeten volt tisztí főorvos, ahol édesanyámék családja is élt.

Anyai nagypám árva gyerekként paraszti családban nőtt fel, majd kitanulta a pékmesterséget, megnősült, és született egy tucat gyereke. Úgy hívták őket, hogy Enten, ami a németben a „kacs” többes száma... Erzsébeten családi pékműhelyük volt, ahol néhány órát minden gyereknek dolgoznia kellett, mielőtt iskolába ment. Szerencsére sokan voltak, mert a tizenkét élve született közül kilencen maradtak meg, nagyjából a

sor közepén az édesanyámmal. Ő előbb apám bátyját ismerte meg, mint helyi orvost, majd általa az apámat is valamikor a húszas évek végén. 1931-ben aztán összeházasodtak, és rá egy évre megszülettem én. Apám akkor már végzett orvos volt, anyám pedig kozmetikus.

Meglehetősen liberális, középosztálybeli családban nőttem fel, elég nagy biztonságban. A József körút 36.-ban laktunk, közel a Rákóczi térhez, egy békebeli nagy házban, amely még az előző századfordulón épült. Itt volt egy nagy, négyszobás saroklakásunk az első emeleten, négy-öt méteres belmagassággal, a körút és a Kis Salétrom utca sarkán. Ide születtem én egyetlen gyerekként 1932 végén, és aztán innen is mentem el '56 őszén. Ha valaki egy házban él huszonnégy éven át, és többé-kevésbé ugyanazok a szomszédai, miközben az egyénisége kialakul, az mindenképp erőt adó dolog. Itt nem kell a látszatot tartani, az lehetsz, aki vagy, hisz jól ismer mindenki még azokból az időkből, amikor a falra pisiltél...

A ház egy részében ma is barátaink élnek, megvan az egykori házmester is, bár már régen nem házmester, úgyhogy még ma is vissza tudok menni oda, ahol fölnőttem. Lakott ott gyógyszerész, öt vagy hat különféle orvos, kúriai bíró, nyugalmazott alispán, mérnökök, tanárok... És persze mi, gyerekek, többek közt néhány osztálytársam, mint Bajnok Zsolt, akivel együtt jártam az elemitől a gimnázium végéig. Ő később Kádár titkára lett, és a Sajtóirodát vezette. Volt is egy érdekes epizódum velem, amikor huszonöt év után, 1981-ben először tértem vissza. Az volt az első érettségi találkozási pont, ahol megjelentem, és többek közt Zsolttal is beszélhettem, aki akkor már a Sajtóiroda [a Tájékoztatási Hivatal – N. B.] főnöke volt, gyakorlatilag a főcenzor Magyarországon. Mondom neki, hallom, beléptél a pártba... „Igen – mondja. – Te meg, hallom, tervező-konzultáns lettél! Mi a különbség? Neked talán nem kell kiszolgálnod a klienseidet?” Ő különben származására nézve kisnemes volt, és teljes nevén úgy hívták, hogy „nemes okrutcki Okrutcki Bajnok Zsolt Álmos Bulcsú”... Ezt azért tudom ennyire, az anyja nevével és minden más személyi adatával együtt, mert 1944–45-ben én második kisgimnazistaként az ő papírjaival bujkáltam.

(Háború, ostrom, bujkálás)

A szűkebb családom mind túlélte a háborús megpróbáltatásokat... Én először Pesten egy a spanyol vöröskereszt által fenntartott gyerekmenhelyen rejtőztem a Zoltán utca 6.-ban, egy nagy pincében vagy kazánházban, közel a Parlamenthez. Ott voltam mindaddig, amíg híre ment, hogy egy másik helyről (a spanyolok két-három ilyen menhelyet is fenntartottak) a németek vagy a nyilasok összeszedték a gyerekeket, és a Dunába lőtték őket. Tizenkét éves voltam akkor, második gimnazista. Nem tudtam, igaz-e vagy csak rémhír, de mihelyt meghallottam, föltettem a leventesapkám meg egy karszalagot, és nekivágtam a városnak. Tudtam, hogy van valahol egy unokanővérem, egy csinos, szőke, kék szemű fiatalasszony, aki Zuglóban bujkál „egy olimpiai bajnok feleségként”... Végül megtaláltam az unokanővéremet, aki lehetett vagy huszonnégy éves, volt már egy kétéves kislánya, és ott bujkált nála a férje meg a bátyja is. A férfiak nem mentek le a pincébe, mert voltak ott néhányan, akik jobb, ha nem tudtak róluk. Én persze lemehettem mint „Bajnok Zsolt”, az elsőrangú papírjaimmal. Úgyhogy ott voltunk lenn hármásban az unokanővéremmel és a kisgyerekekkel, mikor karácsony után az oroszok bejöttek. Egy fásrekeszben húztuk meg magunkat egy dupla ágyon, én a kislány egyik oldalán, az anyja meg... Hát, őt egy tucatnyi orosz megerőszakolta a szemem

láltára. A kisfia szerencsére átaludta az egészet. Én térdeltem fölé, hogy a katonák agyon ne nyomják, miközben az anyját... Szóval, kijutott mindenből.

Édesapámmal január elején találkoztam újra. Elmentem a József körút 36.-ba, ahol mondták, hogy műtéten esett át, és épp egy páciensénél lábadozik. Pár nap múlva visszaköltöztünk a lakás egy szobájába, a többit akkor még a Bajnokék lakták. Anyám csak februárban került elő Budáról, amikor a Dunán már át lehetett kelni. Addig mit sem tudtunk róla, de szerencsére rendben volt minden.

A rokonságunkat viszont fájdalmas veszteségek érték. Anyám egyik nővérét, aki Pesterzsébeten élt, a családjával együtt Auschwitzba hurcolták. Miként a 84 éves nagyapámat és a két nagynénémet is Kiskunhalasról. Egyikük sem tért vissza. Szerencsére a fiatalok túléltek mind: négy unokatestvérem az anyai és egy az apai ágról.

(A legendás „Lónyay”)

A Rökk Szilárd utcai elemibe jártam, egyebek közt a már többször emlegetett Bajnok Zsolttal. Onnan kerültem a Lónyay Utcai Református Gimnáziumba egy nagyszerű osztályfőnök, dr. Lengyel Lajos keze alá, aki latint, magyart és filozófiát tanított – utóbbi még nekünk is, bár akkor már hivatalosan nem volt engedélyezett tantárgy. Mi voltunk az utolsó osztálya, aztán az iskola 1952-es államosítása után az ÉRTELMEZŐ SZÓTÁR egyik szerkesztője lett. Igazi felvilágosult, bölcs és vallásos ember volt, aki csodás légkört teremtett maga körül, és azt kell mondjam, hogy példás életet élt. Ő volt az osztályfőnökünk nyolc éven át, 1943 háborús ősztől, a Horthy-rendszer végén, a német megszállás alatt, majd a rövid szabadság éveiben s végül a legvadabb sztálini időkben, egész az érettségiig, 1951 nyaráig. Az ő példája és emléke tartja össze ezt a fiúosztályt több mint ötven éve. De emlékét más is őrzi. Van például egy komoly neohegelianus írásmunkája a Széchényi Könyvtárban letéve – Almási Miklós, volt osztálytársam tanúsíthatja, aki maga is filozófus és esztéta lett. Almási volt különben az egyetlen marxista az osztályban. Később akadt más is, aki belépett a DISZ-be, de az csak formális volt. Ő viszont már gimnazistaként lelkes Lukács-tanítvány lett, s emiatt volt bizonyos tartása. Amikor Lukács megbukott, ő is megkapta a leckéjét, s attól kezdve kissé óvatos lett. De meg kell jegyeznem, soha egyikünk sem félt tőle. Mert nem az a fontos, hogy ki miben hisz, hanem, hogy kell-e félni tőle. Ha nem kell, akkor az az ő magánügye volt. Ha viszont igen, még ha a mondókáját nem hitte is, annak nem lehet megbocsátani. Én legalábbis nem tudok.

Református vallású vagyok, de zsidó származású, és nem túl vallásos ember. Mégis, azt kell mondjam, az a védettség éltet ma is, amit én az osztálytársaimtól 1943–44-ben kaptam. Amikor mások lezsíróztak, ők körülálltak mind, hogy megvédjenek. Aminek igen nagy része van abban, hogy én máig lojális maradtam az osztályhoz és az országhoz is... Mert akit durván megsértének, abban valami megszakad. De hát engem nem sértettek meg.

Az egyetlen zsidó származású fiú voltam, aki mindvégig ugyanabba az osztályba járt, s a nyolc év alatt ezért majdnem soha nem ért semmi bántó megjegyzés. Egy eset volt csak, már '44 tavaszán, mikor a németek benn voltak. Valamiért éppen átültettek bennünket, és az új padtársam azt mondta: ő nem akar zsidó mellé ülni. Akkor nem történt semmi, én más mellé ültem, de a következő osztályfőnöki órán Lengyel tanár úr így szólt: „Hallottam én a múlt héten egy csúf megjegyzést, amire csak annyit mondhatok: itt mindenki az én fiam, és ti mind testvérek vagytok! Akitől pedig még egyszer

ilyesmit hallok, azt kiteszem az osztályból...” Szóval, csak ennyi. Úgyhogy én igazán remekül éreztem magam a Lónyayban, mert nagyon otthon voltam, és visszagondolva máig is azok a legboldogabb éveim. Már hetedikben önképzőköri elnök lettem, ami választott tisztség volt, később osztálymegbízott, majd az iskolai diákönkormányzat főtitkára.

Ez, ha jól emlékszem, már 1950 őszén történt, s igen érdekes eset. Volt a gimnáziumnak egy független diákszövetsége, amit református diákönkormányzatnak neveztek. Az állam és az egyház megállapodása szerint viszont nálunk nem volt DISZ-szervezet, tehát a DISZ-be csak a kerületben lehetett belépni, az iskolában nem. Ahogy közeledtünk az érettségihez, az osztály fele szép csöndben belépett a kerületi DISZ-be az egyetemi felvétel miatt, a másik fele meg vállalta a rizikót. És furcsa módon végül azokat vették fel, akik nem léptek be, mert azokról a DISZ nem adott véleményt, akikről pedig adott, azokat mind elvtelen karrieristának minősítették, akik csak azért léptek be, hogy az egyetemre bejussanak... Szóval, ez afféle istenigazság volt.

Az utolsó években mindinkább nőtt a nyomás, hogy a református diákönkormányzat maga kérje megszüntetését, és csatlakozzék a DISZ-hez. Végül a diákparlament elé került a dolog, amely minden szombaton összeült, osztályonként három-három képviselővel. Előbb az osztályban szavaztunk, hogy csatlakozzunk-e a DISZ-hez. A lelke mélyén ugyan Almásin kívül nem akart csatlakozni senki, mégis voltak talán vagy tizenöten, akik úgy gondolták, jobb nem húzni ujjat a rendszerrel. Végül úgy határozunk, hogy a három megbízott közül egy a csatlakozás mellett, kettő pedig ellene szavazzon, mivel ez fejezi ki az osztály véleményét. Megvolt az önkormányzat szombati ülése, majd hétfőn a fő osztálymegbízottunk arról számolt be, hogy a diákparlamenten nem is volt szavazás, mert senki sem szólalt fel ellene, így aztán jóváhagyták a DISZ-hez csatlakozást. Én pedig felálltam, és mondtam: „Az lehetetlen! Legalább két ellenszavazatnak kellett volna lennie, aszerint, ahogy mi titeket utasítottunk. Mondjatok le!” A fő osztálymegbízott erre lemondott, és engem választottak a helyére. A következő szombaton a diákparlamentben is szót kértem: „Nekem semmi kifogásom a döntés tartalma ellen, amit a múlt héten hoztatok a DISZ-ről, de az nem a mi alkotmányunk szerint történt, márpedig egy ilyen fontos lépésnek alkotmányosnak kell lennie! Tartsunk titkos szavazást, máskülönben ez nem érvényes.” Mire elrendelték a titkos szavazást, ami a csatlakozást nagy többséggel elvetette – olyannyira, hogy föl sem merült többé az iskola államosításáig. Erre a diákönkormányzat főtitkára is lemondott, és engem választottak a helyére.

(Szökési kísérlet, ÁVH-fogság)

Az a néhány év '45 és '47 között aránylag megnyugtató volt. Akkor még tánciskolába nem jártunk, és a lányok se nagyon tűntek fel. Nem gondolta senki, hogy innen menekülni kell, egész a fordulat évéig. 1949-ben aztán én is szökni próbáltam. Akkor már nyilvánvaló volt, hogy mi jön, csak az nem, hogy meddig tart. A fiatalok közül több rokonom is kinn volt már, s anyám egyik öccse engem is beíratott egy londoni középiskolába az esetre, ha megérkezem. Hatodikos gimnazista voltam, ha a fél karomat kell odaadnom, akkor is megpróbálom. Úgy volt, hogy egy csempész segít át a határon, aki egy unokatestvéremet korábban már sikerrel átvitte. Aztán Sopronnál elkaptak, s én Bécs helyett Szombathelyre kerültem egy magánzárkába.

Utólag azt hiszem, a csempész időközben már lebukhatott, csak az ÁVO még tovább „futtatta”... A szüleimtől a fele pénzt előre megkaptam, a másik felét pedig, úgy szólt az

egyezség, akkor veheti át, ha én Bécsből hazatelefonálok. Én persze sose jutottam odáig, a szüleim viszont kaptak egy bécsi táviratot, mire a csempész a maradék pénzt is felmarkolta. Nyilván az ÁVO adatott fel egy sürgönyt a nevemben, hogy „köszönöm, jól vagyok...”.

Szerencsére az ügyem ismerős bíróhoz került, és az ügyész, aki a vádat emelte, két hónap múlva maga is Nyugatra szökött... A bíró azt mondta, legkevesebb két hétre mindenképp el kell, hogy ítéljen, különben másodfokon kivesszik az ügyem a kezéből. Ez volt akkor a taksa: illegális határátlépési kísérletért egy fiatalúrúnak három-öt hónap járt. Később persze több is, de ez még 1949 májusában történt.

Azt hiszem, óriási szerencsém, hogy nem sikerült. Kimaradt volna egy sor a barátságából, ami csak azután erősödött meg, és az élményekből, amelyek máig is '56-hoz kötnek. Szóval, más ember lettem volna, én pedig elégedett vagyok azzal, aki lettem.

Még a lebukás is a javamra vált: inkább megedzett, mint megfélemlített. Előbb Szombathelyen az ÁVO pincebörtönében töltöttem két hetet egy magánzárkában, ahová éjjel-nappal csak gyenge lámpafény szűrődött be az ajtó fölötti résen. Tizenhárom napig „puhítottak” anélkül, hogy kihallgattak volna. Bántani nem bántottak, de hallottam, mit művelnek a szomszéd cellában a „kémgyanús” foglyokkal. Javában készült már a Rajk-per; akit elfogtak azzal, hogy Jugoszláviába akart átmenni, azt csúnyán összeverték. Volt olyan is persze, akit csak azért vertek agyba-főbe, mert részegen szidta a rendszert. Hallottam a folyosóról a kiabálást, föl húzódkodtam az ablakrácshoz, hogy kilessek. Meglátták az arcomat, föl rántották az ajtót, és azt mondták, kitapossák a bellem, ha ismét rajtakapnak, de nem nyúltak hozzám. Naponta egyszer adtak enni, és sose tudhattad, éjjel van-e vagy nappal.

Pünkösöd volt, mire szabadultam, már az iskola is véget ért. Az első dolgom volt, hogy csatlakozzam az osztály nélkülem megkezdett kirándulásához. Az évben a bizonyítványom is kitűnő lett, mert a néhány tárgyból, amiből egyes és kettes közt billegtem, végül mind jelest kaptam, azzal, hogy „szegény Huszár Laci, hát ne szenvedjen többet”...

(Műegyetemi évek)

1951-ben kitüntetéssel érettségiztem, és bár nem voltam DISZ-tag, elsőre fölvettek a Műegyetem Építész Karára. Meg kell mondjam, az építészet engem, akkor még, nem nagyon érdekelt. Talán kicsit lázadtam is a sok orvos ellen a családkban, nem akartam én is az lenni. Engem akkor már igazán a politika érdekelt – de hát diktatúrában politológiát tanulni? Apám azt mondta, ha nem akarok orvos lenni, legyek valami műszaki ember, én pedig az építészetet választottam azzal, hogy ez mégiscsak humánabb, mint a többi műszaki pálya, és onnan még az építészettörténet is nyitva marad mint lehetőség. Később, az egyetemi éveim alatt tényleg sok időt töltöttem Rados Jenő tanszékén, akinek nagy tisztelője voltam. Ha nincs '56, vagy nem tudok eljönni, azt hiszem, előbb-utóbb én is az építészettörténeti tanszék körül találom magam.

Az egyetem nagy változást hozott számomra. Míg korábban az osztálytársaimmal vakon megbíztunk egymásban, itt nehéz volt olyanokat találni, akikkel nyíltan mert beszélni az ember. Kivéve néhány évfolyamtársamat, akiket még a Lónyayból ismerem: Virág Csabát vagy Jeney Lajost, akik később kiváló építészek lettek.

Hétszázan voltunk egy évfolyamon, és sokáig gyanakvón méregettük egymást. Példaként említhetem, hogy Ankerl Géza, aki nekem később igen jó barátom lett – '56-ban együtt voltunk a forradalmi diákbizottság megbízottai, majd együtt hagytuk el az országot – szóval, Géza kezdettől tankörtársam volt az egyetemen, mégis eltartott vagy

három évig, mire egészen nyíltan szót mertünk váltani egymással. Emlékszem, valamikor '54-ben – Sztálin már nem élt – fél éjszakát sétáltunk vicceket mesélve. Géza a Móricz Zsigmond körtéren lakott, és elkísért engem a József körútra, én meg visszakísértem, s ez így ment oda-vissza hat vagy nyolc órán át... Azzal kezdtük, hogy mondtam egy ártatlan politikai viccet, mire ő mondott egy kissé merészebbet, s így teszteltük egymást fokról fokra, míg végül oda jutottunk, hogy ezt a rendszert csak egy forradalom képes megváltoztatni.

(Koraszülött-intézet)

A háború után apámnak sikerült megvalósítania egy nagy álmát: az első koraszülöttosztályt Magyarországon, sőt egész Közép-Európában. Ez furcsa módon úgy történt, hogy ő a háború után szabadkőműves lett, s egy amerikai–magyar páholy, a „Martino-vits” segítséget ígért ehhez még a koalíciós időkben. A feltételük az volt, hogy ők adják a rávalót, ha a magyar állam hajlandó a fenntartást a költségvetésbe iktatni. Aztán kitört a hidegháború, a Marshall-tervet orosz nyomásra Kelet-Európa kénytelen volt elutasítani, s a szabadkőműves mozgalmat is betiltották. Az amerikai pénz így végül elmaradt, de mert a koraszülöttosztály terve addigra már bekerült a költségvetésbe, saját pénzből mégiscsak elkészült. Apámnak pedig megengedték, hogy az új osztályt ő irányítsa az Anya- és Csecsemővédelmi Intézetben, amelyet amúgy is ő vezetett. Ennek lett azután utóda – apám halála után egy évvel – a Bakáts téri nagy szülészeti klinika és koraszülött-intézet.

1951-ben apámat felfüggesztették az állásából. Akkor már vagy három éve működött a koraszülöttosztály a vezetése alatt. Ide csak olyan csecsemőket vettek fel, akik hét hónap előtt születtek, és a súlyuk nem érte el az egy kilogrammot. Az ápolónőknek éjjel-nappal ügyelniük kellett rájuk, mivel óriási volt a halandóság, és minden perc számított. Történt, hogy munkaidőben valami mozgalmi gyűlést tartottak, amire a nővérek eleve nem akartak elmenni, de hát kötelező volt. Apám viszont nem engedte el őket, amiből nagy botrány lett, és végül felfüggesztették. Röviddel ezután kapott egy szív-trombóvizst, nem kis részben éppen emiatt.

Amikor rá egy évre egy újabb trombózisban meghalt, behívott a volt főnöke, az egész anya- és gyermekgyógyászat vezetője a városházán, akiről apám végig azt hitte, hogy a barátja, holott éppen ő volt az, aki félreállította. Próbálta magát előttem kimagyarázni, és mutatott egy bizalmas jelentést, hogy itt korántsem csak a nővérek ügyéről volt szó, hanem apámnak egész bűnlajstroma volt, amiben szerepelt az is, hogy a fia disszidálni próbált, hogy ő szabadkőműves volt, és hogy külföldi kémekkel tartott rendszeres kapcsolatot. Az utóbbi nyilván Fred Cushingra vonatkozott, aki Cambridge-ben végzett, majd Pesten tanult egy évig, és valami ajánlólevelet hozzánk is kapott. A szüleim azt remélve, hogy angolul tanulhatok tőle, meg is hívták, s így minden kedden feljárt hozzánk uzsonnára egy másik angol diákkal. Aztán egyszer csak kiutasították kémkedés vádjával, amit persze mi akkor légből kapott propagandavádnak tartottunk. Sok év múlva Thaiföldön egy angol mérnökkel dolgoztam együtt, aki hallván, hogy magyar vagyok, eldicsekedett azzal, hogy egy Cushing nevű unokabátyja magyart tanít a londoni egyetemen. Mondom: ismerem jól, följárt hozzánk teára, míg valami nevetséges váddal ki nem utasították mint kémeket. Mire a kuzin: „Hát persze, hiszen az is volt!” – Az angoloknál ez nem úgy van, hogy valakinek kém a foglalkozása (persze, ilyen is lehet), hanem, hogy Cushing például a háború alatt keleti nyelveket tanult, aztán, ha már ösztöndíjat nyert Magyarországra, hát egy kicsit körülnézett. Eredetileg

nyelvész és irodalmár volt, később kiváló műfordító és a londoni magyar tanszék vezető professzora lett, Czizgány Lóránt közeli barátja, csak nemrég halt meg. Gyakran járt Magyarországra később is, amikor már nyilván semmi köze nem volt a titkosszolgálathoz, bár az itt, ismétlem, nem annyira csúf dolog; Graham Greentől John LeCarre-ig, sőt Orwellig sok író tett a brit hírszerzésnek hasonló szolgálatot...

(Az első magyar Orwell-fordítás)

Közben még '52–'53-ban titokban az ANIMAL FARM-ot is lefordítottam. Az eredetihez úgy jutottam, hogy a szüleim barátainak egyike, Stephanidesz Károlyné, angol szakos egyetemi tanár, talált egy példányt a felosztott Sacré Coeur apácarend könyvei közt, melyek arra voltak ítélve, hogy bezúzzák vagy elégessék őket, és mert az ANIMAL FARM elég karcsú kis könyv, sikerült onnan kimentenie. Ő nagy élvezettel elolvasta, majd volt olyan bátor, hogy továbbadja egy akkor húszéves fiúnak, aki viszont úgy érezte, hogy szótár segítségével talán le is tudná fordítani... Izgatott a politikai tett, meg aztán angolul is tanulhattam így egy kicsit. Jotischky Laci barátom, aki mindig is jobb angolos volt nálam, segített a fordításban, bár a munka kilencven százaléka az enyém. Végül álnevet tettem rá: „Ják Antal”... Apámat, aki akkor már nem élt, Antalnak hívták, a fi-am pedig, aki akkor még messze nem élt, szintén Antal, vagyis Anthony... A jáki pedig az a szép román templom, ami csodás módon majdnem épen maradt.

A fordítás elkészült, de keveseknek mertem megmutatni. Azt hiszem, mindössze hat vagy nyolc ember olvasta, és csak egyetlen példánya volt. Ma is megvan még, mert édesanyám '57 elején Pestről postán utánam küldte Londonba. Az a tény, hogy nem akadt fenn a levélcenzúrán, mutatja, hogy Kádáréknak ekkor még fontosabb dolga is akadt. Itt, Angliában meg már nem volt akkora szenzáció, mert szabadon olvashatta bárki. Néhány angol barátom azért tudott róla, például Bernard Crick, Orwell legismertebb életrajzírója. Később Crick írt előszót Bibó István Angliában megjelent könyvéhez is, miután megkértem őt, aki velem egyidős és jó barátom volt, hogy lépjen kapcsolatba Bibóval. Crick még 1984-ben is emlékezett az én Orwell-fordításomra, amikor a British Museum nagy Orwell-kiállítást rendezett, ahol „Orwell a vasfüggöny mögött” címmel egy külön vitrinben néhány kézirat és szamizdat is látható volt. Crick nyilván szólhatott valakinek, mert a British Museum kölcsönkérte az őspéldányomat is a kiállítás idejére. Ez volt amúgy a fordításom egyetlen „nyilvános szereplése”.

(Szabdkőműves-émlékek)

Apám a háború után lett szabdkőműves, Supka Géza és Benedek Marcell idején, amíg a magyar szabdkőművességet 1950-ben be nem tiltották újra. A Podmaniczky utcában volt a székházuk, apám felszerelését ma is őrzöm. Amikor 1952-ben meghalt, a temetése után volt egy szabdkőműves-szertartás, amelynek részeként akácfát ültettünk, mert egy szabdkőműves sírjához akácfa tartozik. Megjegyzem, nekem később is volt velük kapcsolat, mikor a barátaimból sikerült összehoznom egy kis társaságot, melynek alkalmaira Benedek Marcellt és néhány idősebb szabdkőművest is elhívtam. Inkább szabad beszélgetések, mint előadások voltak ezek, mégis, hogy tudjunk valamit a világról és a humanizmusról, a nyomasztó propaganda ellensúlyaként, aminek naponta ki voltunk téve.

Akkor már egyetemisták voltunk mind, és a szabdkőművesség be volt tiltva. Többnyire nálunk jöttünk össze a József körúton, vagy párszor a Pasaréti úton, Jotischky Laciék házában. Ő szintén osztálytársam volt még a Lónyayban, később londoni emig-

ránsként a BBC magyar osztályának vezetője lett. Hogy kik jártak oda? Benedek Marcell és Raffy Ádám szülész-nőgyógyász, a Réz testvérek apja, aztán Lengyel Lajos, a gimnáziumi osztályfőnököm, aki hasonló ívású ember volt, noha nem szabadkőműves. Azt hiszem, a korábbi főtítkárr, egy Gerő nevű nagymester is megjelent néhány-szor. És persze mi, fiatalok, egy viszonylag szűk társaság: Ráday György évfolyamtársam a műegyetemről, Jotischky Laci és egy másik lónyays osztálytársam, de eljött néhány-szor a majdani feleségem, Pásint Eszter is Gábor bátyjával, és mások is, többen. Egy éven át kéthetente vagy havonta találkoztunk, míg Benedek Marcell azt nem mondta, hogy ez már veszélyes, s csak árthatunk vele mindenkinek, ha kitudódik. Így végül ab-bahagytuk.

(1956)

A politika engem kiváltképp érdekelt, és itt vettem jó hasznát rokoni viszonyomnak Enczi Endrével, aki az apám unokatestvére volt. Apám már nem élt, de Enczi nagyon rendes volt velem, és amikor '56 nyarán az *Irodalmi Újság* főszerkesztője lett, gyakran feljártam hozzájuk. Neki kiváló információi voltak, például Fazekas Annától, aki Gerő Ernő sógornője volt, igen tájékozott hölgy; és gondolom, az irodalompolitikában is volt némi szerepe. Enczi jó barátságban volt vele, s ennek révén hozzám is sok minden eljutott. Tőle hallottam például először még '55–56 telén, hogy a belső pártembe-reket, úgymond, fel kell készíteni a Hruscov-beszéd fordulatra. És máig úgy érzem, hogy az Aczél Tamás-félék közül sokan ezért váltottak hangot, és lettek olyan bátrak hirtelen, mert tudták, hogy változások lesznek, és a jó lóra akartak tenni. Igaz, némi rizikót vállaltak, bár nem túl nagyot, hisz tudták jól, hogy az oroszok nem támogatná-nak egy Rákosi-restaurációt, mikor épp Sztálin emléktől akarnak megszabadulni és kibékülni Titóval. Ami viszont engem leginkább meglepett, az az, hogy Enczi valami-kor '56 nyarán úgy vette át az *Irodalmi Újságot*, hogy még csak nem is sejtette, micso-da történelmi esélyt kapott. Később Londonban is gyakran találkoztunk, s én váltig úgy éreztem: fogalma sincs, miféle szerepe lehetett volna, egyszerűen nem tudta, mindez mire vezet.

'56 nyarán végeztem a Műegyetemen. A vizsgamunkám egy koraszülötkórház terve-zése volt, amit már csak azért sem volt nehéz megvédenem, mert a vizsgáztatóim-nál jóval többet tudtam róla. A rajzai megvannak még, Miskolcra terveztem egy való-ságos helyszínre, bár a cél nem az volt, hogy meg is épüljön. Inkább csak apám emlé-kének tartoztam vele.

Ankerl Gézával különben még '56 kora tavaszán írtunk egy építészetesztétikai vita-cikket a szocialista realizmus ellen, de tartottunk tőle, ha három hónappal a diplo-mánk előtt megjelenik, még kidobnak az egyetemről. „Az építés felelőssége” vagy va-lami ilyen címe volt, és vártuk, csak vártuk, mikor lehet közölni végre úgy, hogy még többet mondjon, mint amit előttünk elmondtak, ám azért a diplománkat se kelljen koc-kázthatni érte. Végül az *Építőművészetnek* adtuk le, ahol a nyár végére meg is jelent. Csakhogy időközben akkorát változott a közhangulat, hogy – bár még ma is büszke va-gyok erre az írásra, mert mi semmilyen marxi vonalat nem követtünk –, már nem volt akkora hőstett, mert addigra jobbról is, balról is megelőztek minket.

Amikor megtudtam, hogy a Műegyetemen gyűlés van, mindjárt oda mentem, és nem a munkahelyemre. Október 22-én is ott voltam, mikor fogalmazták a pontokat. Óriá-si élmény volt, a hangulat nagyszerű, és egy percig sem éreztem, hogy ez valami krip-tomarxista rendezvény volna. Akkor már túl voltunk ezen...

Ám az igazi involváció a másnapi felvonulással kezdődött, mikor a Műegyetemtől a Bem szoborig mentünk, aztán nyüzsögtünk mindenfelé, a Nagykörúton és a Múzeum körúton. Az a nap, azt hiszem, a magyar történelem legfénylőbb napja marad. Egyszerre megváltoztatott mindent; a világ véleményét a magyarokról és hát az enyémet is... Másnap jöttek a barátok nagy lelkesen... Ankerl Géza csak harmadnap jelentkezett, azzal, hogy ő a Piarista közben a Lukács-tanszéken van, a forradalmi diákbizottság központjában, és hogy csatlakozzam én is...

A forradalmi diákbizottság javarészt korombeli fiatalokból állt, akikről azt sem tudtam, kifélék, honnan kerültek oda. Egyszer például valaki felvetette, hogy meg kellene szervezni a dunántúli nemzetőrséget. Mire Géza és én mindjárt kaptunk egy megbízást, hogy menjünk, és szervezzük meg. Már írták is a megbízólevelünket... És ha már ott vagyunk, hát képviseljük a forradalmi diákbizottságot Győrben is, a Dunántúli Nemzeti Tanács ülésén... S ha már Győrben vagyunk, menjünk el Sopronba (Géza soproni születésű volt), és vegyük fel az ottani egyetemmel a kapcsolatot... Ha pedig külföldre vetődnénk, képviseljük ott is a forradalmi diákbizottság véleményét – ami ugyan nem lehetett tudni, mi volt, mert mindenkinek más volt a véleménye. Szóval, egy valódi forradalom csupa rögtönzés, abban nincs előre szervezve semmi, maga e rendetlenség is jól mutatja. Az, hogy a dunántúli nemzetőrséget éppen mi „szervezzük meg”, nevetséges feladata volt két fiatalembernek, akinek semmi katonai előtapasztalata nem volt...

Győrben mi annyiban próbáltunk eleget tenni a megbízásnak, hogy a semlegességi vitában felszólalva az osztrák típusú semlegesség mellett érveltünk, azt hiszem, Géza erősebben, mint én. Én mindvégig egy finn típusú megoldás mellett voltam, mert ezt elfogadhatóbbnak éreztem, de csak egyszer jutottam szóhoz...

(A korai emigránsévek, 1956–61)

...November 4-én este elindultunk mi is Bécs felé, gyalog. Hárman mentünk: Géza, a felesége meg én, és még aznap éjszaka átléptük a határt. Odaát egy faluban megkértünk valakit, hogy telefonáljunk, buszra szálltunk, és reggelre Bécsben voltunk. Itt mindjárt lett szállásunk is Géza orvos nagynénjénél, akik nagy örömmel láttak. Egy idő után papírokat is kaptunk, meg némi segílyt és állásajánlatokat az Osztrák Építész Kamarától. Szóval nem győztünk ámulni azon, hogy az osztrákok milyen nagyszépen viselkednek.

Nekem viszont, úgy éreztem, volt még egy megbízásom a forradalmi diákbizottságtól, aminek eleget kívántam tenni. Írtam hát Nehrunak címezve egy levelet, amit Bécsben leadtam az indiai követségen. Ezt azután a Szabad Európa, ha jól emlékszem, november 8-án óránként beolvasta egy egész napon át, s még fizetni is akart száz dollárt, ami akkor mesés összeg volt. Én meg azt mondtam: nem tőlük kaptam a megbízást, ezért egy fillért sem fogadhatok el, mert ha elfogadnék, az többé nem a magyar forradalom hangja volna, hanem csak a Szabad Európáé. Márpedig az nem lehet... Igazság szerint nem volt nekem erre senkitől formális megbízásom, hanem én azt már Pesten, a forradalmi diákbizottság ülésein is sokszor mondtam, hogy az oroszoknak egy nagy vesztenivalójuk van: az el nem kötelezett világ. Így aztán a szövetségeseinket is ott kell keresni, mert ez az a nagy ár, amit Moszkvának fizetnie kell a fegyveres beavatkozásért!

A memorandumot később, 1957 tavaszán Londonban egy Pestre készülő indiai kormánydelegációnak is átadtam, és sokáig Menon nagykövet budapesti látogatását is en-

nek tulajdonítottam. Ma már tudom, hogy több megkeresés is volt – egyebek közt a Bibó-emlékirat eljuttatása Menonnak –, és volt egy komoly indiai törekvés is a közvetítőmisszióra. Mi is éppen arra kértük őket, hogy vállaljanak közvetítőszerpet „a felkelt magyar nép” és Moszkva között.

November 17-én a Royal Air Force első menekültszállító gépével érkeztem Angliába... és másnap London egyik belső külvárosában a család egy angol ismerősénél voltam elszállásolva.

(Szabó Zoltán és köre)

Még a gyűjtőtáborban találkoztam Odeschalchi Pállal, aki pár nap múlva értem jött, hogy elvigyen unokatestvéréhez, Károlyi Judithhoz, aki ez időben Szabó Zoltán felesége volt, mondván, hogy Zoltán alig várja, hogy beszélhessen az első pesti diákkal, aki megérkezett. És tényleg: én voltam az első azok közül, akik később Zoltán körül megjelentünk, fölkelte benne mindazt az érdeklődést, amit az egyedüllét sokáig elnyomott. Remekül érezte magát a körünkben, tele volt jókedvvel és aktivitással. Nála találkoztam először Révai Andrással is, aki közeli jó barátja volt, és szintén ott várt velem együtt – Károlyi Judit csak a kávéval szolgált fel nekünk, mert ő nem beszélt magyarul. Bibó Istvánt, Szabó Zoltánt és Révai Andrást szoros barátság fűzte össze még a harmincas évektől, majd a negyvenes években, sőt azután is, hogy Bibó a börtönből szabadult. Zoltán az írókon és az Írószövetségen keresztül, Révai kiváló angol kapcsolatait felhasználva, mi pedig a forradalmi diákbizottság révén később is sokféle közös tiltakozóakciót szerveztünk. Már e legelső találkozáson elhatároztuk, hogy a forradalmi diákszövetséget újraélesztjük. Ankerl Géza Svájcban tette ugyanezt, mert neki is volt az enyémmhez hasonló felhatalmazása, és azt hiszem, Gömöri Györgynek, Zádor Andrásnak is voltak ilyen értelmű leveleik.

Szeretnék megemlékezni még sok mindenről, például arról, hogy 1957-től volt egy baráti asztaltársaságunk, amely Szabó Zoltán körül szerveződött, és amelynek máig is törzstagja vagyok. Előbb a Hades vendéglőben találkoztunk, később egy Sirocco nevű helyen, de lehet, hogy fordítva. Mindkettő olasz, és mindkettő Kensingtonban volt, nem messze Zoltán akkori Roland Gardens-beli lakásától. Az asztaltársaságunk főként fiatalokból állt, mert Zoltán imádta a fiatalokat, már-már új életre kelt, ha találkozunk. Kezdetről eljárt oda Czigány Lóránt és Magda, Siklós Pista és Marietta, Péter Laci, a történész, Schabert Gábor orientalista és nyelvész, aki „csak” tizenhét nyelven beszél, Jotischky Laci a BBC Magyar Osztálya későbbi vezetője vagy Zádor István Oxfordból, amíg szegény meg nem halt fiatalon. Gömöri György, amikor épp Londonban volt és nem Cambridge-ben. A „kis Cs”, vagyis Cs. Szabó László fia, bár néha a nagy Cs. is eljött. Odeschalchi Pál, Sándor Andris, Sárközi Matyi és persze Krassó Miklós, aki fantasztikus memóriájú, igen szórakoztató ember volt, kár, hogy nem sokat írt, mert szóban megállíthatatlan – írásban megindíthatatlan volt...

Szóval népes asztaltársaság gyűlt itt rendszeresen össze Zoltán körül, s azt mondhatni, én voltam az egyik összetartója, mert leginkább én szerveztem, ámbár nem egyedül. Mindenesetre mikor 1961-ben elmentem Afrikába, pár hónap alatt kimúlt – de aztán, mikor 1990-ben a Távol-Keletről visszatértem Londonba, néhány év alatt sikerült föltámasztanom. Persze sokan nem élnek már a régiek közül, de akik élnek és Londonban vannak, szívesen eljárnak, s azóta vannak újabbak is a körünkben, például Neményi Ninon és Pártkai Róbert püspök vagy Schöpflin György, a politológus.

(Magyar Szó; Irodalmi Újság)

Szabó Zoltán pár héttel a forradalom után indított egy hetilapot *Magyar Szó* címmel. Ez az *Irodalmi Újság* elődje volt, mivel az írók többsége akkor még nem érkezett meg Nyugatra. Az új lapra a Save Hungary Committee adott pénzt, személy szerint annak vezetője, Andrew Martin, kinek keddenként a BBC-n volt egy igen érdekes rovata, melyet az ötvenes évek elején mindenki hallgatott Magyarországon. Ő különben ismert jogász volt, aki magyar származása ellenére komoly részt vállalt a brit büntetőjogi rendszer átfogó reformjában.

Zoltán mindjárt kérdezte, tudnék-e segíteni valamiben én is, mire mondtam, hogy szívesen vállalnék egy külpolitikai rovatot, főként olyat, ami a harmadik világgal foglalkozik. Mert az volt az érzésem, sőt az ma is, hogy ha mi az orosz gyarmatosítás ellen vagyunk, akkor helyes mindenféle gyarmatosítás ellen lenni. Így aztán dolgoztam Zoltánnak egészen addig, amíg a *Magyar Szó* néhány hónapig megjelent. Később az *Irodalmi Újság* jött a helyére. Ez 1957. március 15-én indult újra Londonból, és csak jóval később került át Párizsba. Eleinte ritkán jelent meg, s csak nehezen lett belőle kétheti lap. Az amerikaiak finanszírozták a Congress for Cultural Freedomon keresztül, a testvérlapunk az *Encounter* volt és a *Die Monat* Németországban, Olaszországban pedig Moravia lapja.

Nem emlékszem már, ki volt az első főszerkesztő, mert Enczi csak később jött meg, hogy újra átvegye az *Irodalmi Újságot* – ekkor még, úgy tudom, egy kanadai kórházban mosogatott... Hogy kik voltak a kulcsfigurák? Szabó Zoltán és Ignóus mindenképp. Azután Faludy, Aczél Tamás és Pálóczi Horváth („a magyar levantinus” Révai jellemzésében). De bedolgoztak sokan Münchenből, Párizsból is, például Méray Tibor és mások. Amikor Enczi átjött Londonba, elkezdtem én is egy külügyi rovatot, hasonló, mint amelyet a *Magyar Szó*ban már csináltam. Minden számban volt egy hasábam, mely főként a harmadik világgal foglalkozott. Később, mikor Aczél Tamás lett az alszerkesztő, cenzúrázni kezdte a rovatomat, azzal, hogy a cikkeim túlságosan „antikolonialisták”. Ami azért volt vicces, mert ekkor már csak ő, az exsztalista költő védte a brit birodalmat – egy angol értelmiségi ilyesmit akkor rég nem tett, mert a gyarmatvilág a múlthoz tartozott, és már csak az volt a kérdés, mi a legcélszerűbb módja szabadulni e terhes örökségtől. Úgyhogy dűlőre vittem a dolgot: nem folytatom, mondtam, ha ez a hasáb továbbra is Aczél cenzori felügyelete alatt marad. Végül szabad kezdet kaptam újra, mikor Enczi átvette a lapot.

A szerkesztőségben voltak konfliktusok, mivel a kulcsemberek nem nagyon – sőt néha nagyon nem jöttek ki egymással. Ennek, azt hiszem, nem annyira elvi vagy politikai, inkább személyes okai voltak, legalábbis ami Szabó Zoltán és Ignóus, Szabó Zoltán és Faludy kapcsolatát illeti. Mármost az urbánusok és a népiek viszonya egész más kérdés, aminek addigra hosszú története volt – és sajnos van megint... De ez még önmagában aligha okozott volna feszültséget Szabó Zoltán és, mondjuk, Faludy között. Faludy nem volt kommunista soha, csak másfajta habitus, egész más ember. Zoltán komolyan vett minden szót, és nem tudott hazudni. A többiek meg könnyedebben vették a dolgokat. Faludy is, aki kitűnő költő, műfordító, és van stílusérzéke, de mint sokan efféle tehetséggel megáldva, azért füllenteni is tudott. De volt más forrása is a nézeteltéréseknek, például anyagiak. A pénzeket nem kezelték gonddal, és Pálóczi-Horváth is ott ült pénzközelben, aki ugyancsak nagy hóhányó hírében állt. Szóval, voltak nézeteltérések, melyekben, azt hiszem, Szabó Zoltánnak mindig igaza volt. És mert etikailag kikezdzhetetlen helyzetből nem értett egyet a többivel, sokan nem szerették.

(Depolarizációs javaslat)

1960-ban Ankerl Géza barátommal nagyszabású akcióra szántuk magunkat: készítetünk egy depolarizációs javaslatot, melyet aztán több nyelvre lefordítva szétküldtünk a nagyvilágba. A mi elképzelésünk újdonsága az volt, hogy elsősorban a harmadik világ támogatását akartuk megnyerni, a fő koncepciója pedig egy minden fél számára előnyös, többlépcsős nemzetközi átrendeződés lett volna, az erőegyensúly fenntartásával, ami végül Magyarország semlegességéhez is elvezethet. Ennek három fázisa volt: diplomáciai, katonai és politikai. Az első elismerte volna a tényleges erőviszonyokat azzal, hogy a népi Kína, India és az NSZK is a Biztonsági Tanács tagjává lesz, melyben az állandó tagok vétőjoga megszűnik, s a kibővített testület csak kétharmados többséggel határozatképes. Ez azt jelentette volna, hogy ha akár a Kelet, akár a Nyugat el akar fogadtatni valamit, az a harmadik világ nagy részének támogatását is igényli. Magyarországot az első, diplomáciai fázis még nem érintette volna, de a következő, a katonai már igen. Ennek lényege, hogy miután a diplomáciai háttér megvan, s az ENSZ ismét hatékonyvá vált, el lehet kezdeni tárgyalni, hogy a szemben álló felek kölcsönös csapatvisszavonásokat tegyenek, és újabb el nem kötelezett zónákat hozzanak létre, melyek felügyeletében az ENSZ-nek is szerepe lehet. Lenne ilyen zóna Koreában, Vietnámban és – ami bennünket leginkább érdekelt – Közép-Európában. Végül a harmadik, politikai fázis az így létrejött önrendelkezési zónák népeinek gazdasági, kulturális és más kapcsolatait szabályozta volna a különféle tömbök államaival.

Mindezt elküldtük hírügynökségeknek, az érdekelt országok külügyminisztériumának és személyre szólóan is jó néhány neves politikusnak. Csak New Yorkban száz ország ENSZ-képviselője asztalára került, és a nagy lapokat, a fontosabb szervezeteket se hagytuk ki. Ment belőle a kvékerekhez, az Egyházak Világtanácsához, a szabad szakszervezetekhez, a TASSZ-hoz és a *Pravdá*hoz éppúgy, mint a Reutershez vagy a nyugati világlapokhoz. Az egész akció alig húsz fontunkba került, mivel a papírt és a fénymásolót a London School of Economics diákszervezetétől kaptuk, csupán a bélyeget kellett megvennünk.

A hivatalos visszhang nem volt kielégítő, mert a hírügynökségek nem közölték. Mégis, az egyénektől jó visszhangot kaptunk, számos külföldi politikustól és a magyarok széles körétől. Olyanoktól, mint Kreisky, Mendes-France, Adlai Stephenson, Dennis Healy, George Kennan vagy Chester Bowles vagy kommentárt, vagy bátorítást, néhány kézzel írt elismerő sort kaptunk. Így valamiképp a magyar ügy is napirendre került újra, és az emigráns magyarok részéről ha nem is egyöntetű támogatást, de sok szimpátiát kaptunk – például Kovács Imrétől, Nagybaconi Nagy Vilmostól, Auer Páltól, Borbándi Gyulától, Szabó Zoltántól és másoktól. Az Írószövetség is segítette a javaslatunkat terjeszteni, s a magyar szocdemek is a sajátjukként fogadták el.

Újraolvasva mindez sokkal kevésbé tűnik abszurdnak, mint annak idején. Mert a világ nagyjából ilyen irányba mozdult, éppen csak fél évszázaddal később.

(Az emigráns írószövetség végjátéka)

Ekkoriban tetőzött az emigráns írószervezet: a „Magyar Írók Szövetsége Külföldön” válsága is. Ki akartam használni az alkalmat, hogy a depolarizációs javaslat nemzetközi visszhangja révén sokan megismerték a politikai elképzeléseinket, s talán e független hírünk is segíthet, hogy az Írószövetséget valamiképp egyenesbe hozzuk. Azaz, hogy jó célra használjuk a válságot, ami akkor állt elő, mikor az urbánus-népies konfliktus eredményeként a leköszönő vezetőség Ignotusszal az élén képtelen volt összehozni a

szükséges quorumot egy tisztújító közgyűléshez. Egyre többen léptek ki az Írószövetségből, Szabó Zoltán még benn maradt ugyan, de már ő is fontolgatta, hogy kilép. És volt egy közgyűlés, ahová igen sok barátom, a Zoltán körüli asztaltársaság nagy része, már el sem jött.

Ezen a gyűlésen ott voltam én, és ott volt Párizsból Karátson Bandi, régi jó barátom és osztálytársam, mikor ismét kiderült, hogy nem lehet megtartani a közgyűlést, mert a létszám nem szavazóképes. S akkor én hirtelen láttam egy esélyt, hogy az Írószövetséget megmentjük – önmagától, ha tetszik. Éreztem, hogy Szabó Zoltán támogatni fogja a tervem, az urbánusok között pedig ott volt Enczi Endre, az *Irodalmi Újság* főszerkesztője, apám unokaöccse, aki egyébként is kedvelt engem. Meg aztán a szociáldemokraták is azt hitték – tévesen –, hogy én is szocdem vagyok, bár sose tartoztam semmiféle párthoz. Egyszóval ideális köztes státusom volt, és úgy tűnt, talán tudunk valamit kezdeni. Karátson Bandi szintén nem volt sem „népies”, sem „urbánus”, hanem ’56-os volt testestül-lelkestül, akárcsak én. Kihívtam őt a közgyűlésről, mondván: javasoljuk, hogy nevezzenek ki egy háromtagú bizottságot, amelyik nem tartozik sem ehhez, sem ahhoz a csoporthoz, és ez a bizottság szervezze meg a közgyűlést. Akkor majd lesz quorum! Csak azt kell elérni, hogy mi ketten mindenképp benne legyünk a szervezőbizottságban. Ebben meg is állapodtunk. Visszatérve a terembe, megtettem a javaslatom, mire kérdezik, te kire gondolsz? Például Karátson Bandira, mondom. Mire Bandi: „De én csak úgy vállalom, ha te is!” Aztán lett még egy harmadik tag is, akit mindig le kellett szavaznunk.

Ignotus Páltól volt egy olyan javaslat is – ez Enczi közvetítésével került hozzám –, hogy ő nem bánná, ha az új vezetőség fele népi, fele pedig urbánus lenne, és én lennék a főtitkár. Én viszont tudtam, hogy akkor két tábor között őrlődöm majd, és semmit sem tehetek, mert mindkét tábort ugyanaz a cég fizeti, az egyiket bal kézről, a másikat jobbról, tehát bizonyos értelemben nem szabad egyének tartoznának bele. Holott a mi javaslatunk éppen az volt, hogy a tisztségviselők anyagilag függetlenek legyenek...

Az én célom az volt, hogy az új vezetőségben az ’56-osoknak – Czigány Lórántnak, Siklós Istvánnak, Schabert Gábornak, Ankerl Géának és másoknak – legyen abszolút többsége, akik tetőtől talpig ’56-osok voltak. Mert az még belefér, hogy a választmány 24 százaléka urbánus, 24 százaléka populista, de az abszolút többség mindenképp fiatal ’56-os kell legyen, mert csakis így van értelme az egésznek. Mindehhez kellett még egy elnök, aki Nyugaton elég széles körben tisztelt és elég idős már ahhoz, hogy inkább csak a nevét adja. Kerényi Károly el is vállalta ezt, és végül összehoztunk egy csoportot, melynek tagjai engem szóban vagy írásban felhatalmaztak, hogy vagy jelöljem, vagy visszatartsam őket, belátásom szerint, ahogy a szükséges arány kívánja...

A helyzet úgy állt, hogy az urbánusoknak csak két választásuk volt: vagy lesz konferencia, és akkor meg kell elégedjenek a 24 százalékkal, vagy nem lesz, és akkor vége az Írószövetségnek. A vita azon volt, hogy ki küldje szét a meghívóleveleket és vele a pénzt, hogy a küldöttek Amerikából, Ausztráliából, Franciaországból és máshonnan a kongresszusra eljőjenek. Mindez szerintünk része volt a szervezőbizottság munkájának, hogy ezt arányosan mi intézzük, de az Írószövetség lelépő vezetői ebbe sehogy sem voltak hajlandók belemenni. Azt mondták, azzal, hogy a jelölőlistákat összeállítottuk, mi a munkánkat elvégeztük. Mi pedig makacsul kitarítottunk amellet, hogy a munkánk csak akkor ér véget, ha megvan a közgyűlés.

Végül úgy döntöttek, hogy inkább ne legyen kongresszus, és szűnjék meg a Magyar Írók Szövetsége Külföldön. Meg is szűnt 1961 nyarára...